

Anna Czarnecka

Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu

ILUZJE PODATKOWE A REAKCJE PODATNIKÓW NA OPODATKOWANIE

Streszczenie: Iluzja podatkowa to sytuacja, w której podatnik w wyniku nieprecyzyjnej informacji bądź niewiedzy buduje sobie fałszywy obraz na temat procesu nakładania podatków. W niniejszej publikacji zbadano, jak iluzja podatkowa wpływa na reakcje podatników na opodatkowanie. W tym celu zaczerpnięto przykłady iluzji podatkowych od A. Puvianiego, M. Fasianiego i J.M. Buchanana i zbadano, jakie są reakcje podatników, gdy iluzja podatkowa występuje oraz gdy jej nie ma. Reakcje podatników na opodatkowanie są odmienne w sytuacji występowania iluzji podatkowej i w sytuacji braku iluzji podatkowej. Iluzja podatkowa jest zatem czynnikiem wpływającym na reakcje podatników na opodatkowanie. Istnienie iluzji podatkowych sprawia, że podatnik nie zachowuje się jak racjonalny *homo oeconomicus*.

Słowa kluczowe: iluzja podatkowa, reakcje podatników, opodatkowanie.

1. Wstęp

Według definicji słownikowej „iluzja” to: „1) złudzenie optyczne, doznawanie wrażenia, że widzi się coś, czego w istocie nie ma (złudza), 2) złudzenie, wiara nie mająca pokrycia w rzeczywistości [...]” [Skorupka, Auderska 1968, s. 231].

W ekonomii znane jest dobrze zjawisko „iluzji pieniężnej”¹ polegające „na nieodróżnieniu zmian wielkości nominalnych pieniądza od zmian wielkości realnych”². James Buchanan – twórca teorii wyboru publicznego [Kundera 2004, s. 79] – wprowadził do nauki o finansach publicznych pojęcie iluzji fiskalnych. Według niego „do iluzji fiskalnych dochodzi, gdy jednostka (podatnik) postrzega daną sytuację fałszywie na skutek braku dostatecznej wiedzy” [Buchanan 1997, s. 158].

W swoich rozważaniach Buchanan analizuje iluzje fiskalne, które odnoszą się zarówno do sfery nakładania podatków (pozyskiwanie dochodów budżetowych), jak i do sfery wydatków publicznych.

W niniejszej publikacji zostanie poruszony problem mikroekonomiczny: jak iluzja podatkowa wpływa na reakcje podatnika na opodatkowanie (wpływ iluzji podat-

---

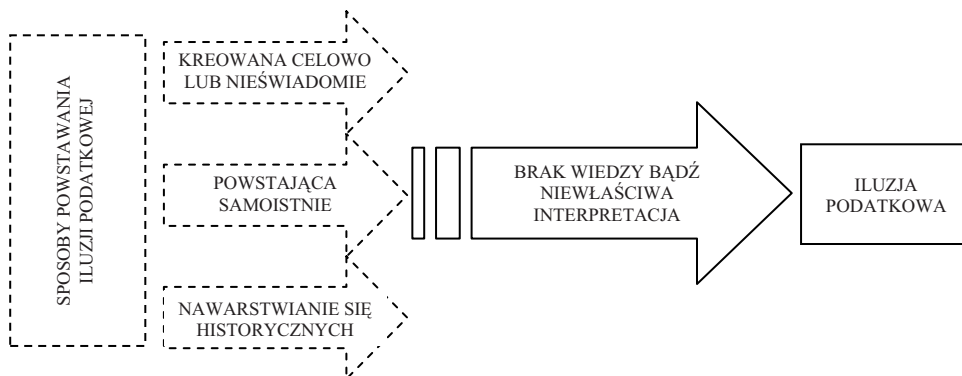
¹ Pierwszą definicję iluzji pieniądza wprowadził Fisher w 1928 r. [Michalik 2010, s. 583].

² http://pl.wikipedia.org/wiki/Iluzja_pieni%C4%85dza (4.02.2011).

kowej na sferę nakładania podatków). Celowo będzie tutaj używane pojęcie „iluzji podatkowych” zamiast „iluzji fiskalnych”, ponieważ jest to pojęcie węższe od iluzji fiskalnych, gdyż dotyczy tylko sfery nakładania podatków, a nie nakładania podatków i wydatków publicznych.

Iluzja podatkowa (a także fiskalna) to sytuacja, w której podatnik w wyniku nieprecyzyjnej informacji bądź niewiedzy buduje sobie fałszywy obraz na temat procesu nakładania podatków, np. nie wie dokładnie, ile wynosi podatek (podatek akcyzowy zawarty w cenie paliwa), nie wie, na co przeznaczone są wpływy z podatku.

Do iluzji podatkowej (a także fiskalnej) może dochodzić na przykład „w przypadku systematycznego błędnego postrzegania parametrów fiskalnych” [Tovmo, Falch 2002, s. 153]. Iluzja podatkowa może być celowo albo nieświadomie kreowana (np. poprzez nieprecyzyjną informację) przez podmioty nakładające podatki bądź też może powstawać samoistnie (np. poprzez małą świadomość ekonomiczną społeczeństwa). Iluzja podatkowa może również powstać poprzez nawarstwianie się historycznych zmian w systemie podatkowym, w ten sposób, że system podatkowy staje się nieczytelny dla przeciętnego przedsiębiorcy (historyczne ukształtowanie systemu podatkowego). Warunki występowania iluzji podatkowej zostały przedstawione na rysunku 1.

Rys. 1. Warunki występowania iluzji podatkowej

Źródło: opracowanie własne.

W niniejszym opracowaniu uwaga zostanie skupiona na skutkach mikroekonomicznych iluzji podatkowej. Stosowane metody to: porównanie reakcji podatników w dwóch skrajnych sytuacjach – iluzja podatkowa a stan pełnej wiedzy odnośnie do opodatkowania.

2. Iluzja podatkowa a stan pełnej wiedzy odnośnie do opodatkowania

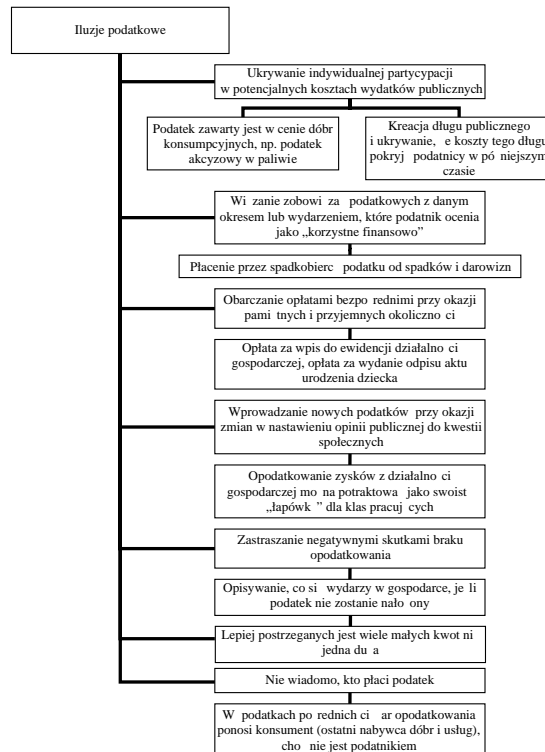
W celu odpowiedzi na pytanie, czy iluzje podatkowe wpływają na decyzje podatników, zostaną przeanalizowane dwie skrajne sytuacje:

I. Podatnik buduje sobie fałszywe pojęcie nt. opodatkowania oraz w sposób zniekształcony i błędny interpretuje nakładanie podatków (występowanie iluzji podatkowej).

II. Podatnik ma pełną wiedzę nt. opodatkowania i właściwie interpretuje nakładanie podatków (brak iluzji podatkowej).

2.1. Iluzje podatkowe według A. Puvianiego, M. Fasianiego i J.M. Buchanana

Fundamenty pod zagadnienie naukowe iluzji fiskalnej wnieśli dwaj włoscy uczeni – A. Puviani i M. Fasiani. Puviani opublikował swoje książki na przełomie XIX i XX wieku: *Teoria della illusione nelle entrate pubbliche* (Perugia 1897) oraz *Teoria*

Rys. 2. Iluzje podatkowe a nakładanie podatków wg A. Puvianiego, M. Fasianiego i J.M. Buchanana

Źródło: opracowanie na podstawie [Buchanan 1997, s. 164].

della illusione finanziaria (Palermo 1903). „Prace te zostały zlekceważone nawet przez innych badaczy włoskich, aż do czasu, kiedy M. Fasiani udostępnił je w swym powszechnie cenionym traktacie, opublikowanym po raz pierwszy w 1941 r. *Principii di scienza delle finanze* (Turyn 1951) [Buchanan 1997, s. 160]. Uчени ci analizowali iluzje fiskalne, które dotyczyły zarówno sfery nakładania podatków, jak i sfery wydatków publicznych.

Na rysunku 2 przedstawiono wybrane przykłady sytuacji, gdy dochodzi do iluzji podatkowej według A. Puvianiego, M. Fasianiego i J.M. Buchanana. Przykłady te zostaną dokładnie omówione w dalszej części publikacji, tj. w podrozdziale 2.2, w punktach 2.2.1-2.2.9.

2.2. Reakcje podatników na opodatkowanie przy iluzji podatkowej oraz przy braku iluzji podatkowej

2.2.1. Podatek zawarty jest w cenie dóbr konsumpcyjnych

W przypadku występowania iluzji podatkowej konsument nabywający dobro nie zdaje sobie sprawy, że znaczna część jego ceny to podatki. Jest to częste zjawisko w podatkach pośrednich, w których zgodnie z przepisami podatkowymi podatnikiem jest sprzedawca dobra, jednak ekonomiczny ciężar opodatkowania ponosi konsument, będący ostatnim ogniwem w łańcuchu transakcji. Konsument nie potrafi policzyć, jaka kwota z ceny zapłaconej pozostanie w rękach sprzedawcy po uiszczeniu różnych należności publicznoprawnych wynikających z danej transakcji. Z tego powodu powstaje kolejna iluzja związana z błędnym postrzeganiem przez konsumenta, ile faktycznie zarabia sprzedawca dobra. Konsument może być błędnie przekonany, że sprzedawca zarabia na transakcji dużo więcej niż w rzeczywistości. W takiej sytuacji konsument fałszywie postrzega nie tylko sam proces nakładania podatku pośredniego i to, że to on sam ponosi ekonomiczny ciężar zapłaty tego podatku, ale również fałszywie szacuje relacje cenowe występujące w gospodarce. Może to rodzić frustracje i podejmowanie nieracjonalnych decyzji.

Z kolei w sytuacji braku iluzji podatkowej konsument jest świadomy, że w cenie nabywanego dobra są zawarte różne podatki i paropodatki. Podatnik potrafi policzyć, jaka kwota z ceny zapłaconej pozostanie w rękach sprzedawcy po zapłaceniu różnych należności publicznoprawnych, wynikających z danej transakcji. Na przykład jeżeli w marcu 2011r. na stacji benzynowej 1 litr benzyny Pb95 kosztowałby 5 PLN, to w tej cenie zawarte są następujące składniki:

0,94 PLN – podatek VAT 23%,

4,07 PLN – podstawa naliczenia podatku VAT, z czego:

1,565 PLN – podatek akcyzowy³,

---

³ Art. 89 ust. 1, pkt 2 ustawy z dnia 6 grudnia 2008 r. o podatku akcyzowym, DzU z 2009, nr 3, poz. 11 ze zm.

- 0,095 PLN – opłata paliwowa⁴,
- 1,91 PLN – koszt zakupu 1 litra benzyny od dystrybutora⁵,
- 0,50 PLN – marża, którą zarabia stacja benzynowa.

Od marży 0,50 PLN przedsiębiorca prowadzący stację benzynową powinien jeszcze zapłacić podatek dochodowy (np. 19% podatek dochodowy od osób prawnych). Po uwzględnieniu podatku dochodowego pozostanie kwota 0,405 PLN. Osoba nabywająca benzynę wie, że z kwoty 5,00 PLN tylko 8,1% (tj. $(0,405/5,00) \times 100\%$) pozostanie w rękach właściciela stacji benzynowej.

2.2.2. Kreacja długu publicznego i ukrywanie, że koszty tego długu pokryją podatnicy w późniejszym czasie

W przypadku emisji obligacji koszty długu pokryją przyszli podatnicy. W przypadku iluzji podatkowej podatnik nie zdaje sobie sprawy, że dług publiczny kosztuje i że prawdopodobnie to on lub następne pokolenia będą musiały w przyszłości ten dług sfinansować ze swoich podatków.

Przykładowo obligacje skarbowe emitowane od marca 2011 r. są oprocentowane stawką 5%⁶. W przyszłości koszt tego długu musi zostać pokryty z kolejnych wpływów budżetowych, np. z wpływów podatkowych uzyskanych w przyszłości. Świadomy podatnik (czyli taki, który nie ulega złudzeniu podatkowemu) wie, że za korzystanie z długu publicznego w przyszłości trzeba zapłacić. Obsługa długu publicznego kosztuje i zostanie to pokryte prawdopodobnie dochodami z podatków. Podatnik może dokonać prawidłowej analizy skutków ekonomicznych kreacji kolejnych długów publicznych. Świadomy podatnik zdaje sobie sprawę, że „dług publiczny też jest formą opodatkowania obywateli. W przeciwieństwie do zwykłych podatków nie obciąża on obecnych podatników, ale będzie musiał być spłacony przez przyszłe pokolenia” [Raport... 2010, s. 11]. Taki świadomy podatnik może na przykład nie decydować się na inwestowanie w obligacje skarbowe.

2.2.3. Płacenie przez spadkobiercę podatku od spadków i darowizn

W przypadku otrzymania spadku podatnik-spadkobierca ma korzyść finansową. Zapłata podatku od spadku może nie być dla niego aż tak bolesna, bo ma z czego ten podatek zapłacić. Jednak podatnik-spadkobierca, który nie ulega iluzji podatkowej, zdaje sobie sprawę, że jest to płacenie podatku po raz kolejny od majątku, który został wcześniej już opodatkowany przez spadkodawcę, np. spadkodawca zapłacił już wcześniej podatek dochodowy od uzyskanego dochodu, który następnie zapisuje

⁴ Obwieszczenie Ministra Infrastruktury z dnia 10 grudnia 2010 r. w sprawie wysokości stawki opłaty paliwowej na rok 2011 (Monitor Polski nr 97, poz. 1133).

⁵ http://moto.pl/MotoPL/1,90109,8137681,Ile_podatku_jest_w_paliwie_.html (4.02.2011).

⁶ List Emisyjny 9/2011 Ministra Finansów z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie emisji czteroletnich indeksowanych oszczędnościowych obligacji skarbowych oferowanych w sieci sprzedaży detalicznej.

spadkobiercy. Podatnik wie, że jest to kolejne opodatkowywanie tego samego źródła przychodu. W polskich ustawach podatkowych źródła przychodu są klasyfikowane dla każdego podatnika odrębnie⁷. Świadomy podatnik-spadkobierca być może będzie próbował uniknąć opodatkowania poprzez znalezienie innego sposobu nabycia majątku (np. zamiast darowizny – zakup).

2.2.4. Oplata administracyjna

Podatnik, który uiszcza opłatę administracyjną, np. opłatę za dokonanie wpisu do ewidencji działalności gospodarczej lub opłatę za wydanie odpisu aktu urodzenia dziecka, jest tak podekscytowany doniosłym wydarzeniem, że w ogóle nie analizuje za co i komu płaci.

Świadomy podatnik wie, że płaci za pewną czynność wykonaną przez urzędnika. Jest to opłata, a zatem – w przeciwieństwie do podatku – mamy tutaj świadczenie dwustronne. Taki podatnik zdaje sobie sprawę, że płaci opłatę, która ma pokryć również pensje dla urzędników, którzy wykonują m.in. te czynności administracyjne. Takie opłaty mogą rodzić niezadowolenie społeczne związane z krytykowaniem urzędników, biurokracji itp.

2.2.5. Wyższe opodatkowanie zysków z działalności gospodarczej jako swoista „łapówka” dla klas pracujących

Podatnik z klasy pracującej cieszy się, że przedsiębiorca zapłaci wyższy podatek i nie zdaje sobie sprawy, że może to rodzić negatywne skutki finansowe również dla niego z powodu kosztotwórczego charakteru podatku dochodowego.

Niepodlegający złudzeniom podatnicy wiedzą, że wysokie opodatkowywanie zysków z działalności gospodarczej, a także wysokie opodatkowanie podatków obrotowych, to hamowanie wzrostu gospodarczego, ponieważ może to zniechęcić do prowadzenia działalności gospodarczej, do ograniczenia powstawania nowych miejsc pracy.

Świadomy podatnik zdaje sobie sprawę, że podatki dochodowe, jak i podatki obrotowe (pośrednie) „wpływają łącznie na wielkość zysków przedsiębiorstwa, gdyż ze względu na »barierę cen« nie mogą zawsze w pełni być przerzucane na klientów” [Bień 2005, s. 29].

W tym wypadku występowanie iluzji podatkowej może doprowadzić do bardzo dużego poparcia poglądów populistycznych wśród „klas pracujących” i do coraz większego opodatkowania działalności gospodarczej. „Klasy pracujące” mogą podejmować nieracjonalne decyzje wyborcze.

---

⁷ W polskich ustawach podatkowych – art. 10 ust. 1 pkt 1 oraz art. 2 ust. 1 pkt 3 ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (t.j. DzU z 2010, nr 51, poz. 307 ze zm.), art. 1 ustawy z dnia 28 lipca 1983 r. o podatku od spadków i darowizn (t.j. DzU z 2004, nr 142, poz. 1514 ze zm.) – otrzymanie spadku przez spadkobiercę to inne źródło przychodu niż uzyskanie na przykład dochodu z pracy przez spadkodawcę.

2.2.6. Opisywanie, co się wydarzy w gospodarce, jeśli podatek nie zostanie nałożony

W iluzji podatkowej podatnik jest przekonany o konieczności płacenia wyższego podatku. Nie analizuje, jakie mogłyby być skutki ekonomiczne, gdyby podatek nie został nałożony, lecz zastosowane byłoby inne rozwiązanie. Na przykład w 2010 r. Ministerstwo Finansów tłumaczyło podwyżkę VAT-u, która nastąpiła od 1 stycznia 2011 r.: „Ministerstwo Finansów tłumaczy w uzasadnieniu do projektu, że niezbędne jest podjęcie kroków w celu zahamowania szybkiego wzrostu długu publicznego w Polsce – niesie on bowiem ryzyko destabilizacji finansów publicznych oraz przekroczenia przez dług drugiego progu ostrożnościowego (55% PKB) w 2011 r.”⁸

Z kolei w przypadku braku iluzji podatkowej podatnik jest sceptyczny i analizuje różne warianty rozwiązania problemu gospodarczego. Podatnik wie, że nałożenie kolejnego podatku (bądź podwyżka już istniejącego) może uratować budżet na krótki czas, ale jednocześnie może przynieść negatywne skutki gospodarcze dla przedsiębiorstw.

2.2.7. Lepiej postrzeganych jest wiele małych kwot niż jedna duża

Podatnicy płacą podatki niemalże przy każdej transakcji gospodarczej. Gdyby je wszystkie zsumować w skali roku, to okazałoby się, że kwota podatku jest tak wysoka, że nikt nie chciałby jej zapłacić.

Corocznie obliczany jest tzw. „dzień wolności podatkowej”. W roku 2010 dzień ten wyznaczono na 23 czerwca [Raport... 2010, s. 1]. Zgodnie z tymi szacunkami od tego dnia obywatele pracują tylko na podatki, a od 23 czerwca zaczynają pracować na siebie. Oznacza to, że realna stopa podatkowa wynosi niemalże 50%.

Podatnik, który jest świadomy występowania opodatkowania przy każdej transakcji gospodarczej, potrafi odróżnić realną stopę podatkową od nominalnej. Brak złudzenia podatkowego sprawi, że podatnik może zareagować na podatek negatywnie – próby uchylecia się od podatku, incydencja podatkowa itp.

2.2.8. W podatkach pośrednich ciężar opodatkowania ponosi konsument (ostatni nabywca dóbr i usług)

Konsument myśli, że płaci podatek tylko wtedy, gdy jest zobowiązany do złożenia deklaracji podatkowej i uiszczenia podatku organowi podatkowemu. Konsument nie zdaje sobie sprawy, że przede wszystkim podatki pośrednie (VAT, akcyza), ale również podatki bezpośrednie są przerzucane (zjawisko incydencji podatkowej) na finalnego odbiorcę dóbr i usług, czyli na konsumenta. Konsument jest często nieświadomy, że inne podmioty w gospodarce przerzucają na niego ekonomiczny ciężar podatku.

---

⁸ http://samorzad.infor.pl/wiadomosci/artykuly/459872,komisja_finansow_poparla_podwyzke_vat_i_obnizenie_zasilku_pogrzebowego.html (22.03.2011).

Podatnik jest świadomy, że w cenie dóbr i usług jest zawarty podatek. Na przykład konsument zdaje sobie sprawę, że ceny finalnych dóbr i usług, które nabywa, zawierają nie tylko podatki pośrednie (VAT i akcyza), ale również podatki bezpośrednio płacone przez sprzedawcę lub producenta dóbr i usług.

2.2.9. „Zamrożenie” progów podatkowych

W Polsce w latach 2003-2006 były „zamrożone” progi podatkowe i kwota wolna od podatku dochodowego od osób fizycznych PIT⁹. To znaczy, że w tych latach zarówno skala podatku, jak i pułapy, od których stopa podatkowa się zmienia na wyższą, były na takim samym poziomie. I tak podatek dochodowy od osób fizycznych wynosił 19% do dochodu w wysokości 37 024 PLN, 30% dla dochodów z przedziału 37 024 – 74 048 PLN i 40% dla dochodów powyżej 74 048 PLN.

Oznaczało to, że przez te cztery lata nominalna stopa podatkowa, jak i progi były na takim samym poziomie. Jednak realna stopa podatkowa z roku na rok rosła. Aby realny dochód podatnika przez te cztery lata był na takim samym poziomie, jego nominalny dochód musiał rosnąć w takim samym tempie jak stopa inflacji. Od wyższego nominalnego dochodu podatnik musiał zapłacić wyższy podatek, ponieważ szybciej „przechodził” do wyższego progu podatkowego. Podatnik jednak podlegał złudzeniu, że podatki nie rosną, lecz są na takim samym poziomie. Podatnicy bardziej skłaniają się ku myśleniu w kategoriach nominalnych niż realnych. W tym przypadku mamy iluzję podatkową, która powstała na skutek iluzji pieniądza.

Występowanie iluzji podatkowych zaprzecza postulatowi ekonomii klasycznej. A. Smith uważał bowiem, że „podatek [...] powinien być określony, a nie dowolny. [...] wszystko powinno być jasne i zrozumiałe dla podatnika i dla każdej innej osoby” [Smith 2007, s. 501].

Ekonomia klasyczna nie analizowała wpływu czynników zewnętrznych na reakcje podatników na opodatkowanie. Zainteresowanie wpływem otoczenia na decyzje podmiotów gospodarczych jest największe w ekonomii instytucjonalnej, dla której podatki oraz struktury administracyjne i polityczne z nimi związane to instytucje. „Instytucje” to pojęcie wieloznaczne, różnie definiowane. Występuje zarówno w naukach politycznych, prawnych, socjologicznych, jak i ekonomicznych. Na przykład L. Balcerowicz definiuje instytucje jako „wszystkie niematerialne i przynajmniej względnie trwałe czynniki, które są zewnętrzne w stosunku do poszczególnych jednostek i mogą wpływać na ich zachowanie” [Balcerowicz 1997, s. 13].

Po analizie wpływu iluzji podatkowych na reakcje podatników na opodatkowanie można stwierdzić, że iluzje podatkowe współtworzą razem z innymi czynnikami otoczenie, w jakim znajduje się podatnik. Iluzje podatkowe mogą być też narzędziem w grze, wykorzystywanym przy nakładaniu podatków. „Instytucje mogą wytwarzać

⁹ http://www.wskazniki.pit.pl/archiwum_skali_podatkowej_pit_191.php (25.03.2011).

iluzje, te z kolei mogą okazać się wystarczająco silne, by wpływać na zachowanie jednostki” [Buchanan 1997, s. 160].

3. Wnioski końcowe

Reakcje podatników na opodatkowanie są odmienne w sytuacji występowania iluzji podatkowej i w sytuacji braku iluzji podatkowej. Iluzja podatkowa jest zatem czynnikiem wpływającym na reakcje podatników na opodatkowanie. Istnienie iluzji podatkowych sprawia, że podatnik nie zachowuje się jak racjonalny *homo oeconomicus*.

Iluzje podatkowe są czynnikiem, który może wywołać następujące reakcje podatników na opodatkowanie:

1. Podejmowanie nieracjonalnych decyzji gospodarczych z powodu powstawania kolejnych iluzji związanych z błędnym szacowaniem relacji cenowych w gospodarce.

2. Podejmowanie nieracjonalnych decyzji wyborczych.

3. Niechęć do pewnych grup podmiotów gospodarczych, np. niechęć do właścicieli stacji benzynowych z powodu zbyt wysokiej ceny paliwa.

4. W przypadku celowego kreowania iluzji podatkowych przez prawodawców, wśród podatników, którzy są świadomi występowania takiej iluzji podatkowej, mogą powstawać takie reakcje, jak: unikanie zapłaty podatku (podatnik jest świadomy, że realna stopa podatkowa jest bardzo wysoka), przerzucanie podatku na inne podmioty w gospodarce czy nawet „rewolta podatkowa” (w wysoko demokratycznych społeczeństwach).

5. Skłanianie się do myślenia bardziej w kategoriach nominalnych niż realnych.

Literatura

Balcerowicz L., *Socjalizm, kapitalizm, transformacja. Szkice z przełomu epok*, PWN, Warszawa 1997.

Bień W., *Zarządzanie finansami przedsiębiorstwa*, Wyd. Difin, Warszawa 2005.

Buchanan J.M., *Finanse publiczne w warunkach demokracji. Systemy fiskalne a decyzje indywidualne*, PWN, Warszawa 1997.

Fasiani M., *Principii di scienza delle finanze*, Turyn 1951.

Guziejewska B., *Finanse publiczne wobec wyzwań globalizacji*, Wyd. Poltext, Warszawa 2010.

Kundera E., *Słownik historii myśli ekonomicznej*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2004.

Michalik M., *Iluzja pieniądza a racjonalność ekonomiczna*, V Krakowska Konferencja Młodych Uczonych, Kraków 2010.

Puviani A., *Teoria della illusione nelle entrate pubbliche*, Perugia 1897.

Puviani A., *Teoria della illusione finanziaria*, Palermo 1903.

Skorupka S., Auderska H., *Mały słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa 1968.

Smith A., *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

Tovmo P., Falch T., *The flypaper effect and political strength*, „Economics of Governance” 2002, no. 3.

Akty prawne

Obwieszczenie Ministra Infrastruktury z dnia 10 grudnia 2010 r. w sprawie wysokości stawki opłaty paliwowej na rok 2011, „Monitor Polski” nr 97, poz. 1133.

Ustawa z dnia 28 lipca 1983 r. o podatku od spadków i darowizn, tj. DzU z 2004, nr 142, poz. 1514 ze zm.

Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych, tj. DzU z 2010, nr 51, poz. 307 ze zm.

Ustawa z dnia 6 grudnia 2008 r. o podatku akcyzowym, DzU z 2009, nr 3, poz. 11 ze zm.

Inne źródła

http://moto.pl/MotoPL/1,90109,8137681,Ile_podatku_jest_w_paliwie_.html.

http://pl.wikipedia.org/wiki/Iluzja_pieni%C4%85dza.

http://samorzad.infor.pl/wiadomosci/artykuly/459872,komisja_finansow_poparla_podwyzke_vat_i_obnizenie_zasilku_pogrzebowego.html.

<http://www.e-petrol.pl/index.php/notowania/rynek-krajowy/stawki-op%C5%82at>.

http://www.wskazniki.pit.pl/archiwum_skali_podatkowej_pit_191.php.

<http://vat.wieszjak.pl/akcyza/265262,Oplata-paliwowa-2011---nowe-stawki-od-1-stycznia.html>.

List Emisyjny 9/2011 Ministra Finansów z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie emisji czteroletnich indeksowanych oszczędnościowych obligacji skarbowych oferowanych w sieci sprzedaży detalicznej.

Raport Centrum im. Adama Smitha, *Dzień wolności podatkowej*, Warszawa 2010.

TAX ILLUSIONS AND TAXPAYERS' REACTIONS TO TAXES

Summary: Tax illusion is a situation in which a taxpayer uses imprecise information or the lack information to create a false image of the process of levying taxes. This paper examines how tax illusion influences taxpayers' reactions to taxes. To explore this issue the examples of tax illusion by A. Puviani, M. Fasiani and J.M. Buchanan have been used and reactions of taxpayers' in cases where tax illusions existed and did not exist have been examined. Taxpayers' reactions to taxes vary where there is tax illusion and where there is the lack of tax illusion. Hence, tax illusion is a factor influencing taxpayers' reactions to taxes. The existence of tax illusion makes a taxpayer act unlike a rational homo oeconomicus.